

“Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti”

Üçcildlik monoqrafiya haqqında qeydlər

(III məqalə)

Müasir etika və estetikanın nüvəsini Heydər Əliyev dilində “mədəniyyət” və “hissiyat” təşkil edir desək heç bir yanlışlığa yol vermərik. Bundan əvvəlki iki məqalədə Tibb Universitetinin III Daxili xəstəliklər kafedrasının dosenti, tibb üzrə fəlsəfə doktoru Nağdəli Zamanovun “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti” üçcildlik monoqrafiyasında nitqin ekspressivliyini yüksəldən nitq elementlərini (səmimiyyət, qətiyyət, nikbinlik, poetik duyğular, proqnozlar), üslubları, əsas və köməkçi nitq hissələrinin üslubi xüsusiyyətlərini və s. dəyərli “Kredo” oxucularına qısa olsa da təqdim edə bildik. III məqalədə isə müəllif böyük natiqin dilində şifahi, spontan söylənilən etik və estetik mətnləri araşdırma obyektinə çevirmişdir. Necə deyirlər, müəllifin özü demiş şifahi, spontan söylənilən nitqlərdə etik və estetik mətnləri dinləyici şüuruna çatdırma bilmək Heydər Əliyev düşüncəsinə xasdır.

Akademik Nizami Cəfərov monoqrafiyanın III cildinə yazdığı ön sözdə bu barədə yazır: “Dosent Zamanov etika və estetikani siyasi lider nitqində haqlı olaraq ümumfəlsəfi qanunlara tabe olan ayrı-ayrı fənlər səviyyəsində təqdim edə bilib. Etik dəyərləri araşdırarkən müasir etikanın tələblərinə uyğun olaraq monoqrafiyada Heydər Əliyevin nitqində dil etikasını, dini etika, təhsil etikasını, tibbi etika, ekoloji etika, etika və siyasət, hüquqi etika kimi fəsilərə ayırır. Maraqlısı odur ki, bütün bu “etikalar”ın sadə, anlaşılqı bir dildə auditoriyalara çatdırılması müasir Azərbaycan dilinin imkanları hesabına araşdırılır. Nağdəli müəllim haqlı olaraq təhsili etik kateqoriya hesab edir, təhsilə dövlət səviyyəsində önəm verən Ulu Öndərin təhsil işçiləri qarşısındakı çıxışlarında səslənən etik dəyərləri araşdırır. Təhsil-əxlaqımız, təhsil-mədəniyyətimiz, təhsil-gələcəyimiz vəhdətini oxuculara etik mətnlərin köməyi ilə çatdırır”.

Monoqrafiyanı iki böyük hissəyə bölən müəllif “Etika” bölməsində Aristotelin, Kantın etik kredolarını sadalayır, sonra Heydər Əliyevin insanlığa münasibətdə etik kredosunu sayılan aşağıdakı ifadələri işlədir: Biz dünyəvi dəyərlərlə yaşamalıyıq. Amma eyni zamanda biz öz milli-mənəvi dəyərlərimizi itirməməliyik, onları yaddan çıxarmamalıyıq. Onları bizim millətimizə yad olan hansısa dəyərlərlə əvəz etməməliyik; Həyatın mənası ondan ibarətdir ki, dünyaya gələn, böyüyən, ərşəyə çatan hər bir uşaq, həyat fəaliyyətinə başlayan insan cəmiyyətə, millətə, ölkəsinə, vətəninə layiqli xidmət etsin, fayda versin; “Vətəndaş” sözü böyük sözdür, müqəddəs sözdür. “Vətəndaş” sözü o deməkdir ki, hər bir vətəndaş öz vətəninə sadıq olmalıdır, onu göz bəbəyi kimi qorumalıdır və vətəninin uğrunda, torpağının uğrunda, anasının, atasının müdafiəsi yolunda şəhid olmağa hazır olmalıdır; Əgər insan öz fikirlərinə sadıq olmasa, öz ideyasına inanmasa və öz ideyasının həyata keçməsi üçün vuruşmasa, savaşırsa, mübarizə apar-masa, o, qalib gələ bilməz; Bir şey ədalətsizliklə olubsa, ədalətsizliklə ədaləti bərpa etmək olmaz. Ədaləti bərpa etmək lazımdır; Qanunsuzluğu aradan qaldırmaq lazımdır. Qanun-suzluğa qanunsuzluqla cavab vermək lazım deyil; Bəli, insan çox şeyə qadirdir. İnsan nikbin olmalıdır. İnsan nə qədər çətinliklərlə rastlaşsa da, öz istedadını, öz biliyini, öz bacarığını cəmiyyətə təqdim etməlidir, cəmiyyətə, ölkəsinə həsr etməlidir.

Aristotelin etik kredosunda ümumetik dəyərlərə (ləyaqət, xeyirxahlıq, təhsil) xüsusi əhəmiyyət verilir. Əxlaqi təkmilləşmə yolunda insan üçün hədd olmadığını söyləyir. Kantda isə birbaşa

antietik dəyərlərə (nifrət, lovğalıq, qeybət, kinayə) qarşı çıxışlar səslənir. Kantda da əxlaqdan yüksək zirvə olmadığı diqqətə çatdırılır.

Biz burada çalışdıq ki, XXI əsr insanının qarşısında duran mənəvi borcu Heydər Əliyev dilində təqdim edə bilək. Aristotel və Kantın etik kredolarından fərqli olaraq Heydər Əliyev dilində səslənən yuxarıdakı etik kredolar müasir etikanın başlıca növ-lərini müəllif aşağıdakı kimi ayırd edir: Siyasət və etika, hüquqi etika, iqtisadi etika, təhsil etikasını, ekoloji etika, dil etikasını, dini etika, tibbi-bioloji etika, etika və terrorizm, multikultural dəyərlər.

Müəllif Heydər Əliyevin nitqində etik kateqoriyalar sırasında ədalət, cəsarət, dostluq, sədaqət kimi dəyərlərə ciddi önəm verir. Heydər Əliyevin nitqində müasir etikanın başlıca növ-lərini müəllif aşağıdakı kimi ayırd edir: Siyasət və etika, hüquqi etika, iqtisadi etika, təhsil etikasını, ekoloji etika, dil etikasını, dini etika, tibbi-bioloji etika, etika və terrorizm, multikultural dəyərlər.

Bütün bu dəyərləri müasir dilçilik baxımından, Azərbaycan dilinin imkanları hesabına araşdırmaq müəllifdən böyük zəhmət tələb edib. Bütünlüklə Heydər Əliyev külliyyatını araşdırmaq kimi məsuliyyət tələb edən bu ciddi monoqrafik işi araya-ərsəyə gətirmək dosent Zamanova nəsib olub: “Beləliklə, Heydər Əliyevin nitqində “siyasət və etika” yarım-fəsilini aşağıdakı kimi yekunlaşdırmaq olar: “Beynəlxalq təşkilatların qəbul etdiyi qanunlar, prinsiplər, hüquq normaları pozulmamalıdır” tezisi Heydər Əliyevin dilində inkarlıq kateqoriyalarının işlənməsi ilə prinsipial mövqe kimi öz əksini tapır. “Heç bir” inkar əvəzliyi ilə “yolverilməzdir” və “yol vermək olmaz” ifadələrini birgə işlədərək nitqin təsir gücünü artırır. “Nə” və “nə də” inkarlıq bağlayıcıları da prinsipial mövqe anlarında işə düşür; Siyasi etikanın bir mühüm tərəfi inanmaq və inandırmaqdır. Bu zaman böyük natiq öz nitqində “inanıram ki” və “tam inanıram ki” deməklə auditoriyanı inamsızlıqdan çıxarır. Təkcə “həyata keçiriləcəkdir” ifadəsi qəti gələcək zamanda işlənərək kütlələrin siyasi liderin ardınca getməsinə şərtləndirir; Partiyaların, xüsusən müxalif partiyaların bir-birinə olan münasibətlərinin əxlaqi müstəvidə olmasını, “argumentlə, konkret faktlarla” mübarizə aparılmasını tələb edir; Heydər Əliyevin dilində ictimai-siyasi sabitliyi pozanlara qarşı “onlar bilsinlər ki” feilin əmr şəklində hazır ifadələr mövcuddur; Heydər Əliyev Azərbaycan dövlətinin, hökumətinin qarşısında duran vəzifələri auditoriyalara açıqlayarkən köməkçi nitq hissəsi olan qoşmalardan da geniş istifadə edir. Dövlət qurmağın, cəmiyyət qurmağın canlı orqanizmdəki kimi daimi bir proses olduğunu sadə, məişət-publisistik üslubda çatdırır;

Maraqlı olan Nağdəli müəllimin siyasi iqtisada, onun etika ilə bağlılığına aid fikirləri onun üzərində işlədiyi bu cildə nə dərəcədə ciddi əhəmiyyət verməsindən xəbər verir: “Demokratiyaya əxlaqi münasibəti bu gün Heydər Əliyevin nitqləri əsasında düzgün təsəvvür etmək mümkündür. Etik lüğətimizə daxil olan terminlər böyük natiqin dilində siyasi-əxlaqi terminlərlə - “yüksək siyasi mədəniyyət, yüksək-siyasi əxlaq və s.” - əvəzlənir.

Heydər Əliyevin çıxışlarında hüquqi və iqtisadi etik dəyərlər birgə səslənir. Etik dəyərlərlə şərtlənən azad, firavan həyatın əsasında iqtisadi cəhətdən güclü hüquqi dövlət dayanır. Hüquqi dövlətin qurulmasında dövlət və vətəndaş vəhdətini “hər bir” təyin əvəzliyi ilə ortaya qoyur. Feilin şərt şəklində nitqini quran böyük natiq sonda bu şərtləri aradan qaldıraraq əmr şəklinə keçir ki, bu bir daha qətiyyətli dövlət başçısının nitqindən xəbər verir: “Hər biriniz bilməlisiniz ki, əgər Azərbaycanda yaxşı yaşamalısınızsa,

NAĞDƏLİ ZAMANOV

HEYDƏR ƏLİYEV VƏ AZƏRBAYCAN NİTQ MƏDƏNİYYƏTİ

yaxşı yaşamaq istəyirsinizsə, uşaqlarınızın, nəvələrinizin gələcəkdə firavan yaşamasını istəyirsinizsə, arzulayırsınızsa, gəlin, bu dövləti, hüquqi dövləti birlikdə quraq. Gəlin, iqtisadi siyasətimizi birlikdə həyata keçirək, özəl sektoru yaradaq. Gəlin, bunları birlikdə edək.

Nağdəli müəllim “Heydər Əliyevin nitqində iqtisadi etika” fəslində iqtisadiyyatla bağlı, iqtisadi münasibətlərdə etik dəyərlərlə bağlı məsələləri sadə, anlaşılqı bir dildə oxucularına çatdırmaqla bilir. Belə ki, müxtəlif peşə sahibləri iqtisadi etikanı nitq prosesində çox asanlıqla dərk edə bilirlər: “Heydər Əliyevin nitqində iqtisadi məsələlər, bu məsələlərlə bağlı insan amilinin yeri və rolu, etik münasibətlər mübahisə doğurmayacaq dərəcədə zərgər dəqiqliyi ilə seçilməsilə fərqlənir. Bunun kökündə zənnimizcə, iqtisadi etikanı kitablardan oxuyan filosof alimlərdən, təsərrüfatla məşğul olmamış, “baş gırıləyən” siyasətçilərdən fərqli olaraq Heydər Əliyevin uzun illər partiya-təsərrüfat sistemindəki təcrübəsindən doğan ideyalar dayanır: “Torpağı paylaşmışıq. Torpağı paylaşmışıq çox gözəl nəticələr verir. Amma torpağı alan kəndlinin yüksək səviyyəli fermerə çevrilməsi üçün çox vaxt lazımdır. Onun görə o qədər artıq vəsaiti, sərmayəsi toplansın ki... Ola bilər, bir il böyük xeyir götürsün, o biri il zərər çəksin. Bilirsiniz, bunlar hamısı mürəkkəb proseslərdir. Bunu da bilən yoxdur. Hətta kənddən çıxıb müxalifətdə olan adamlar da bilmirlər. Çünki onlar gedib pambıq tarlalarında işləməyiblər. Əgər pambıq tarlalarında işləsəydilər, o yolla getməzdilər. O yola düşən adamlar baş gırıləyən adamlardır”.

Dosent Zamanov müasir etikanın mühüm bir növü kimi təhsil etikasına xüsusi bir fəsil ayırır: “Təhsilin etik kateqoriya olması Heydər Əliyevin nitqində aydın bir dillə ifadə olunur. Təhsilin olmadığı dövrləri Ulu Öndər “qaranlıq keçmiş” adlandırır. “Savadsızlıq, gerilik, ətalət” sinonim cərgəsi ilə təhsil problemlərini önə çəkir: “Əsrin əvvəlindən indiyə qədər Azərbaycanın ərazisində, xalqımızın həyatında, təhsil, elm, mədəniyyət, şüurun inkişafı sahəsində çox böyük işlər görüldü, böyük nailiyyətlər əldə olunub. O qaranlıq keçmişdən sonra indi respublikamızda xalqın bütün təbəqələrini əhatə edən yüksək mədəniyyət, təhsil, elm mövcuddur”.

Etikanın müxtəlif tərəflərə – texnologiyaya, ekoloji, sosial, fəlsəfi tərəflərə malik olduğu başa düşülən çağımızda təhsil bu etik tərəflərin zirvəsindədir. Təkcə təhsilin etik kateqoriya kimi rolunun kütlələrə aşılınması, auditoriyalarda səslənməsi, bir daha dövlətçiliklə, milli ideologiyaya ilə etikanın üzvi surətdə bağlılığını göstərir.

Ekoloji etika – ən yeni etik və davranış konsepsiyası kimi müasir elmi biliklərə əsaslanaraq, insanla təbiət arasındakı əxlaqi münasibətlər haqqında təlim olmaqla təbiətin əxlaqi tərəfdaş kimi qəbul edilməsi, bütün canlıların bərabər hüquqlu və eyni dəyərə malik olması, insanların hüquq və tələbatlarının azaldılması prinsiplərinə əsaslanır. Onun əsas prinsipi həyatın əsası və dəyərinin ekosistemin tamlığından ibarət olmasına əsaslanan ekosentrizm prinsipidir. Bu prinsipə görə, istənilən canlı varlıq yalnız ekosistemin tamlığı şəraitində yaşayıb inkişaf edə bilər. Ekoloji etikanın etik problemləri öz təcili həllini tələb edən problemlər olub, cəmiyyətin reaksiyaları əsasında formalaşmışdır. Stresslər, kanserogenlər, ətraf mühitin çirklənməsi insanların dəyişdirir, onların sağlamlığına ciddi ziyan vurur, geofundu pisləşdirir və etiologiyasına (davranış normalarına) çox güclü neqativ təsir göstərir.

Ekoloji etika klassik etika ilə ekologiyanın təmas həddlərində meydana gəlmiş, təbiət elmləri ilə ictimai elmlərin qovşağında yaranmış elmlərarası kompleks elmi-tədqiqat sahəsidir. Ekologiyaya məsələlərinə dövlətin münasibəti aşağıdakı mətnə dəqiqcəsinə təsvir olunmuşdur. “Yəqin siz unutmamısınız” deməklə keçən əsrin 70-ci illərində Azərbaycan hökumətinin bu sahədə gördüyü işlərin əhəmiyyətindən danışılır. Ağacın əkilməsinə “təkcə gözəllik üçün deyildir” ifadəsi ilə qeyriutilitar gözəlliklə utilitar (iqliminin daha da yaxşılaşmasına, havasının təmizlənməsinə çox kömək edir) gözəlliyin birgə təzahürünü verir. Şəhərlərin yaşıllaşdırılmasını ekoloji tərəqqi hesab edərək, “bu həqiqətdir və aparılan müşahidələr bunu göstərir” ifadəsilə bir ekoloq kimi söylənilən fikirləri sübuta yetirir: “Son illər Bakıda belə parkların yaranması çox əhəmiyyətli haldır. Çünki biz indi görürük ki, Bakıda dənizkənarı bulvardan – Milli Parkdan əlavə, mikrorayonlarda onlarca park yaranıb və onlar vətəndaşların istirahətinə şərait yaradır. Mən o vaxt da bu təşəbbüsü dəstəkləmişdim. Çünki yəqin siz unutmamısınız, mən hələ 1970-ci illərdə Azərbaycanın, xüsusən Bakının yaşıllaşdırılması proqramını irəli sürmüşdüm. O proqramı ardıcıl surətdə həyata keçirirdim. O illərdə, təxminən 25–30 il bundan öncə bizim basdırdığımız kiçik ağaclar indi böyüyüb, şəhərin müxtəlif küçələrini, prospektlərini, parklarını bəzəyir. Bu çox gözəl, xeyirxah işdir. Bu təkcə gözəllik üçün deyildir. Bakının belə yaşıllaşdırılması respublika paytaxtının iqliminin daha da yaxşılaşmasına, havasının təmizlənməsinə çox kömək edir. Bəlkə də hər insan bunu bir dəqiqədə hiss etmir. Ancaq bu həqiqətdir və aparılan müşahidələr bunu göstərir”. Bu yarım-fəsilə Heydər Əliyevin nitqində dilə sevgi, dil siyasəti, dil məsuliyyətlə yanaşma, dil münasibətdə əxlaqi məsələlər, Azərbaycan auditoriyasında və soydaşlar auditoriyasında dil, Ana Dilinin tədrisinə münasibət, dillə bağlı üslublar, dil varisliyi, dilə biganəlik hallarına qarşı mübarizə, təfəkkür - dil əlaqəsi və s. araşdırma mövzusu olmuşdur.

“Allaha şükrlər olsun” modal sözü ilə dilin quruluşu, onun lüğət fondu, şeir dili olması auditoriyaya məişət üslublu maraqlı fikirlərlə çatdırılır: “Allaha şükrlər olsun, bizim Azərbaycan dili çox mü-kəmməlləşib, çox genişləndir. Dili-mizin çox böyük lüğət ehtiyatı var. Bizim Azərbaycan dili şeir dilidir.

Yadımdadır, mən bir-iki dəfə ya burada, ya da Türkiyədə toplantılarda nitq söyləyəndən sonra dostum Süleyman Dəmirəl mənə deyirdi ki, sən şeir oxudun. Deyirdim ki, yox, mən nitq söylədim. O deyirdi ki, bilərəm, amma Azərbaycan dili o qədər şeir dilidir ki, bəzən fərqi nə varmaq olmur ki, nitq söyləyirsən, yaxud şeir deyirsən”.

(Davamı 6-cı səhifədə)

“Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti”

(Əvvəli 3-cü səhifədə)

Üçcildlik monoqrafiya haqqında qeydlər

“Mən siyasət adamıyam” deyən Ulu Öndər “ancaq” qarşılaşma bağlayıcısı ilə “şeyrsiz, ədəbiyyatsız” yaşaya bilmədiyini deyir: Polad Bülbüloğlunun “Türkiyənin Mədəniyyət naziri dil və ədəbiyyat müəllimidir” replikasına Heydər Əliyev “Mənim dostumdur ki! Görürsən, mən elə bu mövzudan danışiram. Mən dil müəllimi deyiləm. Ədəbiyyat müəllimi də deyiləm. Mən siyasət adamıyam. Ancaq dilsiz, ədəbiyyatsız, şeyrsiz insan yaşaya bilməz”.

Siyasi və elmi dünyagörüşümüzün formalaşması zəminində, eləcə də xalqımızın dini dünyagörüşünün zənginləşməsində, dini dəyərlərimizin şüurlara çatdırılması yolunda Ulu Öndər Heydər Əliyevin nitqlərinin araşdırılması bu gün də öz vacibliyini, öz aktuallığını saxlayır. Heydər Əliyevin dini məsələlərlə bağlı beynəlxalq konfranslardakı çıxışları, dini bayram və mərasimlərdə xalq qarşısındakı görüşləri, din xadimləri ilə rəsmi qəbullardakı söhbətləri, dini icmalarla aparılan, çoxsaylı məscidlərin dindarların istifadəsinə verilməsi və ziyarətqahların xalqa qaytarılması və təmiri zamanı söylənilən dini və dini-elmi üslublu nitqləri dini araşdırmalar üçün mühüm mənbə rolunu oynayır.

Şəhidliyi ən yüksək etik-mənəvi dəyər hesab edən Ulu Öndər “baş əymək” frazeologiyası ilə şəhidliyin qiymətini hər bir vətəndaşımıza anladır. Müstəqilliyə aparan yolda şəhidlərin şərhşiz rolunu “bəli” təsdiq ədatı ilə əyaniləşdirir. “Onlar əmin ola bilərlər ki,” ifadəsi ilə şəhid ruhlarına xitabən müraciət edir, “heç vaxt unudulmayacaq” la qəti gələcək zamanda prinsipial bir mövqe tutmağımızı tələb edir: “Şəhidlər öz qəhrəmanlıqları, şəhidlikləri ilə xalqımızın mənəviyyatını yüksəklərə qaldırmışlar. Bizim insanlar buraya gələrkən, biz də hər dəfə bu məzarları, bu qəbirləri ziyarət edərkən onlara Allahdan rəhmət diləyirik. Amma eyni zamanda onların hər birinin qarşısında şəxsən mən baş əyirəm. Çünki onlar öz şəhidliyi ilə bizim xalqımızı yüksəltdilər. Bəli, onlar bizim müstəqilliyimizə yol açdılar. Onlar sübut etdilər ki, xalqımızı müstəqillik yolundan çəkindirmək olmaz və biz bu müstəqilliyi də əldə etdik. Biz bu müstəqil dövlətdə yaşayırıq, yaşayacağıq və o şəhidlərin bugünkü müstəqilliyimizin əldə edilməsində xüsusi xidmətləri vardır. Onlar bizim bu müstəqilliyimizin təməlini qoyan insanlardır. Onlar əmin ola bilərlər ki, onların tökülən qanları heç vaxt unudulmayacaq, onların qəhrəmanlığı heç vaxt unudulmayacaqdır. Onların şəhidliyi Azərbaycan xalqını daha da mətinləşdirib, Azərbaycan xalqının daim müstəqil yolla getməyinə kömək edir və kömək edəcəkdir”. Ziyarətqahlarımızın bərpası ilə bağlı dindarlar qarşısındakı çıxışlarda (Bibiheybət məscid-ziyarətqah kompleksinin açılış mərasimində) Heydər Əliyevi din tariximizin araşdırıcısı kimi görür, bu tarixin zəngin nitqlərlə dinləyicilərə çatdırılmasının şahidi oluruq. Öncə Bibiheybət məscidinin yaranmasına ekskurs edən Ulu Öndər məscidin başına gətirilənləri, sonra xalqın və millətin qəddikləri əziyyətləri (zərbəni almış, yaralanmış, əzilmiş) sinonim cərgələrlə bəyan edir. “Lakin” bağlayıcısı ilə xalqın dəyanətini (dayaq, mənəvi güc, dəstək) dilə gətirir:

“Burada, bu müqəddəs yerdə vaxtilə ucaldılmış məscid 60 ildən bundan öncə vəhşicəsinə partladılmışdır, dağıdılmışdır. Bizim mənəviyyatımıza, mənəvi dəyərlərimizə, islam dininə böyük zərbə vurulmuşdur. Xalqımız, millətimiz bu zərbəni almış, yaralanmış, əzilmiş, ancaq məhv, məğlub olmamış, bu zərbələrə, yaralara, əziyyətlərə dözməyə məcbur olmuşdur. Lakin bütün bunlara dözərək, bu müqəddəs yerə olan sevgisini,

məhəbbətini, inamını qəlbində yaşatmış və bu müqəddəs yerdən heç vaxt ayrılmamışdır. Təsədüfi deyildir ki, bu məscid dağıldandan sonra da və burada həzrəti Hökümənin qəbri bərbad olunandan sonra da insanlar bu yeri özləri üçün daim niyyət, ümid yeri etmişlər. Bu yer bir ziyarətqah kimi öz mənasını heç vaxt itirməmişdir. İnsanlar buraya daim ziyarətə gəlmişlər, burada öz arzularını yerinə yetirmişlər, yaşamaq, yaratmaq üçün bu müqəddəs yerdən dayaq, mənəvi güc, dəstək almışlar”.

Monoqrafiyaların müəllifinin həkim olması, onun bu sahədə Heydər Əliyev nitqlərinə müraciəti, eləcə də maraqlı faktlar gətirməsi, incəliklərə baş vurməsi təbii görünür. Son illər tibb sahəsində mühüm uğurlara imza atılması bu sahədə etik məsələlərə ciddi yanaşma tələb edir ki, bu özünü filosofların elmi-tədqiqat işlərində göstərir. “Həkim yüksək mənəviyyətə malik olmalıdır. Təsədüfi deyil ki, heç bir sahədə “Hippokrat andı” kimi and yoxdur. Hansı bir mütəxəssis, mühəndis ali təhsilini qurtarandan sonra and içir ki, “Mən yaxşı mühəndis olacağam”. Hansı bir aqronom and içir ki, “Mən yaxşı aqronom olacağam”. Ancaq həkim and içir. And içir ki, “Mən bu şərəfli peşmə sədaqətlə xidmət edəcəyəm”.

Ədəbiyyatımızla bağlı, estetik dünya-görüşümüzün formalaşması yolunda müəllif Azərbaycan siyasi və bədii təfəkkür insanlarını bir araya gətirər, əsərini oxunaqlı edə bilir: “Azərbaycanın xalq şairi Zəlimxan Yaqub Ulu Öndərə həsr olunmuş “Ədəbiyyat dastanı” poemasında yazırdı: “Rəssamın da, şairin də, bəstəkarın da, heykəltəraşın da, memarın da, xalçaçının da, müğənninin və xanəndənin də, aktyorun və rejissorun da yaxını, əzizi, doğması idi Heydər Əliyev!

Məndə zərrə qədər şübhə yoxdur ki, şair qələmi, rəssam fırçası, memar zövqü, heykəltəraş tişəsi, xalçaçı ilməsi, bəstəkar bəstəsi, muğam sehiri Heydər Əliyevin bənzərsiz və rəngarəng, çoxşaxəli fəaliyyəti ilə bağlı hələ çox işlər görəcək”.

Müəllif Heydər Əliyevin nitqlərində ekspressivliyi yüksəltmək baxımından səmimiyyət, qətiyyət, nikbinlik, proqnozlar, fəlsəfi fikirlər, poetik duyğular kimi nitq unsurlarını “Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti” monoqrafiyasının birinci cildində ciddi şəkildə işıqlandırsa da etik və estetik kateqoriyalara az yer ayırmışdır. Estetikaya dair məsələlər öz həllini III cildin II fəsilində tapmışdır. Müəllif yazır: “Ulu öndərin nitqlərinə baxış zamanı nitqin məzmununu maraqlı edən, nitqin ekspressivliyini yüksəldən estetik mətn parçalarının kifayət qədər çoxluğu tədqiqatın aparılmasına təkan verdi. Məhz bu niyyətlə də II fəsilə Heydər Əliyev nitqlərində estetik dəyərlərin öyrənilməsinə qarşı mizə məqsəd qoymuş. Bu zaman həm estetik kateqoriyaları (gözəllik, faciəvilik, komiklik), həm də incəsənətin müxtəlif növləri haqqında Heydər Əliyev fikirlərinin araşdırılmasına çalışmış. Estetik zövqün inkişafında incəsənətin rolu əvəzolunmazdır ki, biz Ulu Öndərin tez-tez incəsənət xadimləri ilə görüşlərdə söylədiyi çıxışlar əsasında bu rolu öyrənməyə çalışmışıq

Heydər Əliyevi estətlərin toplaşdığı auditoriyanın aparıcı mütəxəssis-alimi kimi görürük. Bu özünü incəsənət xadimlərinin fəaliyyəti ilə bağlı çıxışlarda daha da bariz göstərir. Aşağıdakı mətnə biz bunun şahidi oluruq. Auditoriya Üzeyir Hacıbəyov haqqında dolğun və dərin tarixi məlumatları səhihcəsinə Heydər Əliyev dilindən eşidir: “Tariximizdə olan şəxsiyyətlərin hamısı bizim üçün qiymətlidir. Onların heç birinə

toxunmaq olmaz. Dahi bəstəkarımız Üzeyir Hacıbəyovu götürək. O, əsrin əvvəlində Azərbaycanda klassik musiqinin yaradıcısı, opera sənətinin banisidir, Müsavat Partiyasının üzvü, Azərbaycan Demokratik Respublikası himninin müəllifi olmuşdur. Sonrakı dövrdə “Koroğlu operası və başqa əsərlər yaradaraq sovet dövründə Azərbaycanın mədəniyyətini zənginləşdirmiş bir adamdır”.

Monoqrafiyada Nağdəli müəllimin müasir estetikənin problemlərinə dərinlən bələdliyi üzə çıxır. Dünya estətlərinin estetik dəyərlərə verdiyi qiyməti bir-bir incələyir, onlardan sitatlar gətirməklə öz əsərlərini zənginləşdirir: “Borev yazır: “Harmoniyayı, simmetriyanı bizi əhatə edən aləmdəki gözəllik kimi qavrayırıq. Materiyanın bu köklü xassəsi- onun quruluşunun harmoniya və simmetrikliliyə əsasən yarpağında da, müxtəlif canlıların bədən quruluşunda da, insanın özündə də təkrar olunur”. Heydər Əliyev üçün də

ölçü və miqyas gözəlliyin qiymətləndirilməsində mühümdür. Hüseyn Cavidin məqbərəsi ilə bağlı fikirlər bu sıradandır. “Nə”, “nə də” inkar bağlayıcıları ilə nəhənglikdən qaçmağı məsləhət görür. “Nəhənglik”, “ülvilik” olan yerdə, eləcə də “məqbərənin o tərəfdən, bu tərəfdən açıq olmasının tərəfdarı deyiləm” deməklə, gur işıq olan yerdə düşünməyin, gözəlliyi duymağın çətinliyini nəzərdə tutur. “Oradakı yeri mütləq nəzərə almaq lazımdır” deməklə gözəllik və miqyas dialektik vəhdətinə işarə edir. “Sakit bir mühit olsun” deyimini Hüseyn Cavid dünyasına baş vurmağa gələn ziyarətçilər üçündür: “Ancaq mən ümumi fikirləri demək istəyirəm. Həmin fikirlər bundan ibarətdir ki, nəhənglikdən uzaq olmaq, oradakı yeri mütləq nəzərə almaq lazımdır. Elə olmalıdır ki, məqbərə nə çox böyük, nə də çox kiçik olmasın. Əsas fikrim belədir: qəbir məqbərənin içində olsun və orada elə bir şərait yaradılsın ki, insan girib orada ziyarət edə bilsin, qəbrin yanında dursun, düşünsün. Məqbərənin o tərəfdən, bu tərəfdən açıq olmasının tərəfdarı deyiləm. Tarixən yaradılan məqbərələrin də hamısı tamam örtülü olmayıb. Məsələn, Möminə Xatun məqbərəsi tam qapalıdır, ancaq haradansa yuxarıdan bir balaca işıq düşür. Belə də olmalıdır. Bayaq Mola Pənah Vəqifin məqbərəsini ona görə yada saldım ki, o həm qapalı idi, həm də hər yerdən içinə işıq düşürdü. Elə etmək lazımdır ki, bu məqbərənin içində sakit bir mühit olsun”.

“Gözəllik eyni zamanda sadə olanda daha gözəl görünür” ifadəsində “daha” ədatı ilə sadəliyin gözəlliyi artıran bir dəyər olduğu nəzərə çarpdırılır. Heydər Əliyev üçün incəsənət əsərlərində

gözəllik milliliklə müşayiət olunduqda xüsusi dəyərə malik olur: “Bu baxımdan arzu edirəm ki, bu layihələrin hansısa seçək, birləşdirək, sintez edək, bir də baxaq. Amma bu amili də nəzərdə tutmaq ki, müasirlik də olsun, ancaq milli memarlıq ənənələri də unudulmasın. Həm gözəl, həm də sadə olsun. Gözəllik eyni zamanda sadə olanda daha gözəl görünür”.

Böyük natiqin nitqində “estetik zövq verməyin” sinonimi elə “ilham verməkdir”: “Bu gün bu salon həmişəkindən daha da gözəldir. Çünki salonun əksəriyyətini təşkil edən qadınlardır. Qadın gözəlliyi bu salona daha da çox işıq verir və salondakı kişilərə, o cümlədən mənə də ilham verir”.

Gözəllik daşıyıcısı qadınların « ilham verməsi » ilə kifayətlənməyən ümummillilik lider Azərbaycan qadınının cəmiyyətdəki rolunu estetik bir dillə aşağıdakı kimi aydınlaşdırır: « Amma təkcə buna görə yox. Bu bayram doğrudan da bizim bütün bayramlar içərisində ən gözəl bayramdır. Bu, qadınlara həsr olunubdur. İnsan cəmiyyətində qadınların rolu, əhəmiyyəti məlumdur. Qısaca onu demək olar ki, qadinsız insan yoxdur. Qadinsız həyat yoxdur. Bu, həmişə belə olub, bu gün də belədir, gələcəkdə də belə olacaqdır”.

Növbəti çıxış mərhələsində Ulu Öndər Azərbaycan qadınının gözəlliklə yanaşı daşdığı etik dəyərləri bir-bir sadalayır (ağlı, zəkası, müdrikliyi, sədaqəti, qəhrəmanlığı, vəfası, yüksək analıq keyfiyyəti). “Məhz” dəqiqləşdirici ədatı ilə Azərbaycan həyatında qadınların tutduğu mövqe (qadınlar bu sahələrdə işləyənlərin 60 faizini, bəlkə də çoxunu təşkil edir) açıqlanır. Təhsil etikasına uyğun şəkildə xalqın, millətin təhsil almasında qadınların öncül yer tutmasını xüsusi qeyd edir : “Azərbaycan qadını öz ağlı, zəkası, müdrikliyi, sədaqəti, qəhrəmanlığı, vəfası, yüksək analıq keyfiyyəti ilə bizim xalqımızı, millətimizi daim ucaldıbdır”

“Xalqlar müharibə gedən yerlərdə baş verən faciəli hadisələrə biganə qalmamalıdırlar”

Akademik Kamal Abdulla yunan mifologiyasının nakam övladı Antiqona və Oğuz övladı Beyrəyin faciələrini müqayisə edir və düşündürücü, özünə-məxsus nəticələrə gəlir. Akademikə görə Antiqona ailəsi qarşısında borcunu yerinə yetirərək, şəxsi mənafeyi ictimai mənafeədən üstün tutaraq ölümü seçir. Beyrək də ölümü seçir. O ictimai borcunu dərk edib Qazan xana, oğuzun bütövlüyünə sədaqətini bildiren bir Vətən oğlu kimi şüurlu şəkildə ölümə gedir. Elə bu məqamda Heydər Əliyev öz şəxsi həyatı ilə nümunə göstərir. Faciəvilik Heydər Əliyev dilində “məhrumiyyətlərə düşər olmaq” anlamındadır. Bu məhrumiyyətlərə düşər olmaq aşağıdakı sətirələrdə öz yerini alır: “Bizdə soyuqlar və aclıq başlandı. Südəmə körpələr xəstəxanalarda soyuqdan donub ölürdülər. Camaat bağbağatı qırıp od qalayırdı. Ev-əşiyi isitmək üçün meyvə ağaclarının 70 faizini kəşib doğradılar. Nə qədər meşə qırıldı. Lakin mən də sağ qaldım, xalq da”.

Sonda düşünürəm ki, dosent Zamanovun Heydər Əliyevin nitqində müxtəlif incəsənət növlərinin (bədi ədəbiyyat, rəssamlıq, musiqi, memarlıq, teatr, kino) estetik dünyagörüşümüzə ki rolunu aydınlaşdıran fikirlərinə münasibət ayrıca bir məqalə kimi nə vaxtsa oxucuların ixtiyarına verilməkdir.

Natəvan HACIYEVA,
Azərbaycan Tibb Universitetinin
Azərbaycan dili kafedrasının müdiri,
professor, filologiya elmləri doktoru.